

O. Kolberg, J. Kopernicki, J. Korzeniowski, J. Schneider, W. Zawadzki, L. Waigel and other. They were interested in questions of ethnocultural life of hutsulian ethnographical group.

Ethnographical researching of Hutsusschyna from Ukrainian side was begined by functioners of "Rus'ka Trytysya" I. Wagilewich and J. Holowatsky. This people have becomed authors of Ukrainian and not Ukrainian theory of hutsulian ethnogenesis. Big part of researching of hutsulian ethnographical group was made by I. Franko, W. Hnatyuk, F. Wowk, W. Schukhewytch and other. Also, in this work took part intelligence, which worked in hutsulian region.

Russian, chechian and german scientists also were interested in problematics of Hutsusschyna.

Щербін Л.В.

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ПРОГРАМАХ РОСІЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ (1905-1907 рр.)

Розв'язання національного питання в Росії початку ХХ ст. політичними партіями є недостатньо вивченою проблемою, хоча перші спроби аналізу робилися ще сучасниками [17]. Радянськими істориками ця тематика розглядалася тенденційно, однобоко, акцентувалася увага на тому, що програми всіх партій, крім РСДРП, передбачали невирішеність національних суперечностей, неможливість мирного співжиття націй [15]. Значне місце даній проблемі відводиться у дослідженнях сучасних російських та українських істориків [16; 18; 25].

Метою статті є з'ясування програмних засад російських політичних партій з національного питання в період революції 1905-1907 рр.

Особливістю Російської імперії на початку ХХ століття була її етнічна строкатість. Оскільки формування російської державності відбувалося на багатонаціональній основі, то національне питання перетворювалося у важливий фактор суспільного розвитку. Лідер Конституційно-демократичної партії (Партії народної свободи) П.М. Мілюков порівнював Росію з "етнографічним музеєм, в якому консервувались, відмирили і остаточно асимілювались залишки народностей" [20, с. 150]. Поштовхом до великого пробудження і відродження національної свідомості стали події революції 1905-1907 років, яка поряд із соціально-економічними проблемами загострила національне питання в Росії. Відношення до ньог о стало тим індикатором, що визначав і готовність політичних партій вирішувати проблеми суспільства з урахуванням національного моменту, їхню ідеологічну сформованість щодо забезпечення духовних потреб народів із різними культурами, історією, традиціями.

Найбільш повне висвітлення позицій щодо національного питання знаходимо у програмі Конституційно-демократичної партії, установчий з'їзд якої відбувся 12-18 жовтня 1905 року у Москві. На цьому з'їзді була прийнята програма кадетів, яка визначила орієнтири політичних перетворень у Росії на основі ідей лібералізму. Згідно з вимогами партії Основний закон Росії повинен був гарантувати всім народностям, які населяли імперію, крім повної громадянської і політичної рівноправності всіх громадян, право вільного культурного самовизначення, а саме: повну свободу використання різних мов і наріч у публічному житті, свободу створення та утримання навчальних закладів і будь-яких зібрань, спілок та установ, які мають на меті збереження і розвиток мови, літератури і культури кожної народності.

Російська мова згідно з програмою з'їзду мала бути мовою центральних установ, армії і флоту. Вживання поряд із загальнодержавною місцевих мов у державних і громадських установах та навчальних закладах, які утримувалися на кошти держави чи органів самоуправління, мало регулюватися загальними й місцевими законами, а в їх межах – самими установами. Населення кожної місцевості повинно було бути забезпечене можливістю отримання початкової освіти на рідній мові [14, с.190].

Вирішення національного питання кадетами зводилося до надання прав на культурне самовизначення кожній народності, яка населяла Російську імперію. Особливо про Україну мову вони не вели. Особливе місце в майбутній Росії, яка повинна була стати конституційною і парламентською монархією, відводилося Царству Польському та Фінляндії. Після встановлення загальноімперського представництва з конституційними правами в Царстві Польському передбачалось автономне управління із сеймом, який обирається на основі загальнодержавного представництва, при умові збереження державної єдності та участі в центральному представництві на засадах однакових з іншими частинами імперії. “Кордони між Царством Польським і сусідніми губерніями могли бути виправлені згідно з племінним складом і бажанням місцевого населення” [14, с.192].

Але при цьому на території Польщі мали діяти гарантії громадської свободи і права національності на культурне самовизначення і забезпечувались права меншостей.

Щодо Фінляндії, то кадеги вимагали відновлення її конституції, яка б “забезпечувала її особливий державний стан” [14, с.192].

Проблеми національних відносин знайшли відображення у листівках і закликах Конституційно-демократичної партії, які широко розповсюджувалися під час виборчої кампанії до І Державної Думи. Кадети

вимагали політичної свободи для всього народу. “Всі російські громадяни без різниці статі, віросповідання і національності повинні бути рівні перед законом” [1, арк.1]. Будь-які станові відмінності та обмеження особистих і майнових прав поляків, євреїв, розкольників та іновірів, і взагалі всіх без винятку, окремих груп населення повинні бути відмінені. Кожній народності, яка населяє імперію, кадеги обіцяли вільне культурне самовизначення і, що важливо, “повну свободу використання народної мови в особистому і суспільному житті” [1, арк. 1].

Декларуючи вимоги культурного самовизначення, кадеги виступали за єдність і неподільність Росії на основі “внутрішнього і духовного зв’язку її окраїн з центром” [1, арк.1]. Усвідомлюючи неефективність політики насильства, примусу і свавілля, як цементуючого елемента імперської єдності, Партія народної свободи виступала за широкий розвиток самоуправління на користь здійснення автономного управління в Царстві Польському, а в міру назрівання потреби і в інших місцевостях, які живуть самобутнім національним життям [1, арк.1]. Автономія знаменує об’єднання частин в єдине державне ціле і полягає у наданні національно-відокремленим місцевостям права вільного законодавства з питань місцевого значення, культурного життя, благоустрою і стану місцевості. Дотримуючись принципу єдності і неподільності Росії, Партія народної свободи, на відміну від царського уряду, по-іншому розуміла цю єдність. “Сильна центральна влада сумісна з широкою децентралізацією, з існуванням місцевих законів, взагалі і з визнанням широкого простору для обласних і національних особливостей. Єдність не послабиться, а посилиться внутрішньою самостійністю окремих частин Росії” [11, с.115].

Характерно, що у відозвах Центрального комітету Конституційно-демократичної партії серед національностей українці не згадуються [2, арк. 1]. Разом із тим, Одеський комітет кадетів у листівці “Чого хоче Конституційно-демократична партія” виділяв Україну поряд із Польщею і Кавказьким краєм як частини імперії, де проживали люди неросійського племені зі своїми правами і звичаями, вимагав надати їм право “дальше жити за цим правом і звичаєм, дати обласне самоуправління (автономію), тобто дозволити самим відати місцевими потребами свого краю” [3, арк. 1].

Не оминули у своїй програмі національного питання представники партії “Союз 17 октября”. Октябристи виходили з необхідності збереження єдиної і неподільної Росії. Цей принцип зводився до визнання життєво-необхідною умовою для зміцнення зовнішньої могутності Росії та для її внутрішнього процвітання єдності політичного тіла, збереження унітар-

ного характеру державного ладу [12, с.44-45]. З іншого боку, ця вимога зобов'язувала протидіяти будь-яким спробам, спрямованим на розчленування імперії і до заміни єдиної держави союзною чи союзом держав. Виняток робився для Фінляндії, за якою визнавався особливий стан, що падавав право на автономний устрій при умові збереження державного зв'язку з імперією [12, с.45]. За окремими національностями октябристи визнавали право на задоволення і захист культурних потреб, які обмежувалися ідеєю державності та інтересами інших національностей [12, с.45]. Лідером октябристів О.І.Гучковим підкреслювалось, що, відкидаючи можливість автономії будь-якої з окраїн, Союз відноситься негативно і до політичного гноблення національностей, які населяють Росію, оскільки обидві тенденції ведуть до розпаду. Всі народності повинні користуватися повним рівноправ'ям і ні одній не повинні бути надані особливі привілеї [8, с.140].

У резолюції з окраїнного питання, прийнятій на I Всеросійському з'їзді делегатів "Союзу 17 октября" (8-12 лютого 1906 року в Москві), наголошувалося на тому, що цемент, який з'єднує всі частини імперії в одне неподільне ціле, є державна мова як засіб спілкування всіх російських громадян незалежно від національностей і місця проживання та невіддільне право кожного російського громадянина, яке забезпечує дійсні інтереси імперії. Вживання місцевих мов у школі, суді, адміністрації і органах самоуправління повинно бути врегульоване тільки Державною Думою [8, с.157].

Заперечуючи національну виключність народів, які входили до складу імперії, обіцяючи вільний національний розвиток і самобутність, октябристи паголошували на тому, що "велика світова Імперія наша є насамперед російська і слов'янська Імперія і тому ми готові визнати рівноправними громадянами Імперії тільки тих, хто щиро і невідворотно пов'язав свою національну і політичну долю з долею Російської Імперії" [4, арк.1].

Октябристи негативно ставилися до наміру кадегів перетворити Росію на федерацію, оскільки процес зміни державного устрою згідно з їхніми принципами не варто було прискорювати пробудженням сепаратистських інстинктів західних окраїн. Більше того, вони переймалися долею росіян, яким у випадку встановлення обласних автономій довелося б спілкуватися на "зовсім чужих і незнайомих їм грузинській, вірменській і польській мовах" [9, с.22]. Октябристи були переконані в тому, що неабияк важливою відпугливою централізації держави є децентралізація там, де такий захід не є необхідною потребою, достатнім вони вважали запровадження місцевого самоврядування: "Широка земська, тобто

економічно-господарська децентралізація, повна свобода релігії і совісті, місцевих мов і нарід буде абсолютно достатньою, щоб створити у всьому різноплемінному населенні нашої держави поняття про один російський народ, одну всеохоплюючу російську вітчизну, створити той душевний настрій, при якому кожний російський вільний громадянин “від фінських холодних скель до вогняної Колхиди”, в однаковій мірі покликаний прямо чи опосередковано до справи будівництва російської землі, усвідомлював би себе представником великого народу, належати до якого щастя і слава” [9, с.22].

Партія правового порядку принцип єдності і неподільності Росії теж вважала головним у своїй політичній платформі, відкидаючи будь-які ідеї про перебудову країни за федеративним типом. “Не до розпаду держави та її населення шляхом автономного відокремлення окремих місцевостей і пов’язаної неминучої територіальної рівноправності мешканців ми повинні йти, а до встановлення єдиного російського громадянства, до рівноправності всіх на всьому просторі Росії, незалежно від місця народження чи постійного проживання в тій чи іншій частині. Всі російські громадяни повинні себе відчувати як на найближчій своїй батьківщині, так і в будь-якому кутку Імперії однаково слугами, однаково господарями, а держава наша, особливо при сучасному її міжнародному становищі, повинна себе відчувати безумовно єдиною, володіючи на однакових правах усіма силами своїх громадян” [13, с.172].

До ліберального напрямку належали також Партія вільнодумців і Партія мирного оновлення. Партія вільнодумців наполягала на єдності Росії, але допускала місцеве територіальне самоуправління і національну автономію. Вільнодумці вважали, що на підставі природного права (в деяких випадках ще й історичного) повинна бути визнана для народностей Росії автономія, форми і межі якої визначаються на основі відмінностей культурно-етнічних, географічних, економічних та міжнародних умов і встановлюються у кожному окремому випадку загальноімперським законодавчим корпусом, але автономія не повинна привести до федеративного ладу чи унії [13, с.198]. Для народностей, які займають малі території, живуть не суцільною масою і не володіють ще широко розвиненою національною культурою, автономія повинна отримати виключно народний характер і обмежені рамки, вилившись у визнання права національної мови у початковій школі (у литовців, малоросів, білорусів, естонців, латишів, румунів), у середній школі (у вірмен, грузинів, німців), у нижчих інстанціях суду та управління, у дрібних земських одиницях [13, с.198]. Територіальну автономію передбачалося надати Польщі, беручи до уваги чисельність, особливість економічного

розвитку і збереженість історичних державних традицій. Польська автономія повинна була включати навчання навіть у вищих закладах на польській мові. Поряд із російською мовою в урядових, адміністративних, судових установах, органах місцевого самоврядування статус офіційної мала отримати і польська. У Царстві Польському передбачалося запровадження сейму і виконавчого органу [13, с.199].

Партія мирного оновлення дотримувалась у національному питанні принципу збереження і зміцнення унітарного характеру державного устрою Росії, допускаючи культурне самовизначення і саморозвиток усіх народів імперії без порушення єдності держави [5, арк. 1].

Партії соціал-демократичного спрямування теж вагоме місце відводили національному питанню. На І з'їзді Російської соціал-демократичної партії (РСДРП) у березні 1898 р. було звернуто увагу на необхідність послідовної боротьби за ліквідацію тюремних умов існування пригноблених народів, за здобуття ними права на повнокровне життя і вільний розвиток [24, с.91]. Більшовики проголошували право націй на самовизначення аж до відокремлення. У програмі, яка була прийнята на II з'їзді РСДРП, містилась вимога здобуття освіти на рідній мові і можливості спілкуватися на рідній мові на зібраннях, введення її нарівні з державною в усіх місцевих громадських установах [6, с.30-31].

Меншовики теж висували принцип права націй на самовизначення, широкої політичної і культурної автономії великих національно-територіальних комплексів [22, с.227].

Представники неонародницького табору Партія соціалістів-революціонерів у своїй програмі "Наші завдання" відстоювала встановлення демократичної республіки з широкою автономією областей та общин, як міських, так і сільських, визнання права націй на самовизначення, виступала за можливе більш широке використання федеративних відносин між окремими національностями [7, с.123]. У своєму першому маніфесті (1900 р.) есери проголосили визнання права націй на політичне самовизначення за народностями Російської держави, вітали пробудження національної свідомості цих народів і засвідчували свою підтримку їх протестів проти насильств на релігійному та національному ґрунті [19, с.46]. Вони були противниками всього, що перешкоджало зближенню націй, а також будь-якому націоналізму, прагнули перетворити на загальнонародські надбання найкращі риси всіх національностей. Національне в них виступало як форма засвоєння і втілення світового прогресу.

Підтримуючи зближення і взаєморозуміння націй, есери засуджували державно-асиміляторську політику, яка всіма засобами прагнула

зупинити, загальмувати самостійний розвиток підкорених, пригноблених націй, “нав’язати їм каптан з чужого плеча, мову, культуру пануючої нації” [7, с. 109]. Несприйняття політики національного гноблення есери пояснювали, виходячи із засад соціалізму, по-перше, тим, що обкрадений не тільки матеріально, але й духовно, позбавлений історичної духовної спадщини та своєї інтелігенції, асимільований іншою національністю, бідний розумовими силами, освітою народ легше піддається економічній експлуатації, будучи не в стані підняти свій стихійний гнів проти чужої культури на ступінь осмисленої боротьби, керованої світлом наукової істини і наукового соціалістичного ідеалу; по-друге, ця політика самим фактом національного пригноблення здатна пробудити у гноблених національностях фанатичну прив’язаність до всіх їх національних особливостей саме тому, що за них гноблять і переслідують [7, с. 109].

Акцентування уваги на національних проблемах та утисках надавало можливість пануючим класам проповідувати реакційну ідею гармонії інтересів, присипляти революційність робітничого класу. Саме тому Партія соціалістів-революціонерів виступала за повне і безумовне право національностей на самовизначення, за федеративний устрій, за широкий розвиток місцевого самоуправління, за культурну автономію народностей [7, с. 110]. Есери вважали, що це право надається не історичною традицією, не державною незалежністю в минулому, не територіальним розселенням, а фактом культурної відмінності, яка поділяє людство на окремі національності. Найменший національний привілей розглядався як реакційний, антисоціалістичний, ототожнювався з класом чи станом. У майбутньому передбачалося виробити форми, які б забезпечили мирне братське співжиття усіх народів, звести до мінімуму національні відмінності. Партія соціалістів-революціонерів заявляла про підтримку історичного відродження поневолених імператорською Росією народів: фінського, польського, литовського, латвійського, єврейського, українського, вірменського [7, с. 111].

Значного поширення у Росії на початку ХХ ст. отримав монархічно-консервативний рух, представники якого, озброївшись офіційною ідеологією “самодержавства, православ’я, народності”, виступили на захист імперії від революційних національно-визвольних настроїв. Серед організацій цього політичного напрямку найбільше виділяються “Русское собрание”, “Союз русского народа”. У національному питанні вони виходили з принципів єдності і неподільності Росії та з позиції “Росія для росіян”, постійно підкреслюючи у своїх програмових документах перевагу російського народу над іноземцями, заперечуючи створення національних автономій [10, с. 129].

На IV Всеросійському з'їзді товариства "Русского народа" (26 квітня - 1 травня 1907 р.) особливе місце займало окраїнне питання, у вирішенні якого вважали недопустимими спроби розчленування Вітчизни. Такі наміри повинні бути зустрінуті рішучим і твердим опором усіх урядових і суспільних сил. Іногородцям нав'язувалася думка, що такі спроби принесуть їм тільки шкоду, а тісне єднання з корінною Росією, котре є запорукою її безпеки, благополуччя і розвитку, найбільш необхідне для блага й успіху [10, с.327].

Умовою такого єднання вважалося встановлення спільних основ систематичної об'єднавчої політики і настирливого застосування цих основ твердою російською державною владою стосовно особливостей і потреб місцевого життя, що ставить на перше місце загальні інтереси всієї держави і російського народу та законні інтереси корінного російського центру. Критерієм надання певних прав окремим народностям вважалася готовність кожної з них служити Росії і російському народу для досягнення загальнодержавних завдань, окраїнна політика повинна бути національною, російською, твердою, послідовною, спрямованою до об'єднання окраїн із центром Росії в географічному, політичному і культурному відношеннях. Умовами втілення принципів національної політики визнавалися управління окраїнами православними росіянами за духом, державною мовою на окраїнах повинна бути тільки російська мова як мова влади, адміністрації, війська, суду і школи, за місцевими мовами закріплювалися такі сфери вживання, як сім'я, література, церква. Урядова школа, як могутній фактор об'єднання окраїн із центром, повинна ставити основною метою своєї діяльності, крім загально-просвітніх завдань, зміцнення у свідомості учнів думки про те, що вони перш за все піддані Російської держави, а потім уже фіни, латвійці, литовці, поляки, вірмени; турбуватися про поширення серед іногородців правильних поглядів на російське життя, правди про російський народ, його минуле, сьогодення. Під впливом школи народності повинні проникнутися ідеями і прагненнями російського народу, вивчаючи державну мову і російську історію [10, с.328]. Спільними мають бути закон, військо, поліція, монетна система. Незаперечним впливом повинна користуватися православна церква як пануюча в імперії. Зміцнення російського землеволодіння на окраїнах теж визначалося як складова частина урядової політики з національного питання. Висувалась пропозиція створити у Петербурзі особливу установу чи товариство для захисту інтересів російської державності, її вірних слуг і російського населення на окраїнах, щоб вони не відчували себе самотніми і незахищеними.

Щодо українців, то "Союз русского народа" не робив різниці між великоросами, білоросами, малоросами, вважаючи їх гілкою російсь-

кого народу і позбавляючи права на самобутній розвиток культури, автономію [21, с.73].

Якщо протягом 1905-1907 рр. українське питання мало розілядалося чорносотенцями, то визначальним для їхньої ідеології було єврейське, яке вирішувалося з позицій крайнього антисемітизму. Вони стверджували, що євреї обрали Росію як об'єкт вторгнення. Російський характер, риси національного укладу росіян, історична гостинність слов'ян, добре зважені і враховані євреями. Чорносотенці вимагали позбавити євреїв права голосу, вигнати з усіх навчальних закладів, де навчаються християни. Їм заборонялося відкривати власні навчальні установи і займатися більшістю професій, визначалась для них межа осілості [23, с.23].

Отже, протягом 1905-1907 рр. в умовах першої російської революції, яка стала передумовою запровадження парламентаризму, політичної структуралізації і кристалізації суспільного життя Російської імперії, партії поряд із гострими соціально-економічними проблемами намагалися вирішити і національне питання. Спектр варіантів виходу з поліетнічного лабіринту був широкий: від повного заперечення самобутності народів до права націй на самовизначення.

Подальшого дослідження вимагають проблема практичного втілення російськими партіями декларованих позицій щодо національного питання під час діяльності Державних Дум, Першої світової війни, революції 1917 року, причини зміни ставлення до вирішення національних суперечностей протягом бурхливих подій початку ХХ століття.

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 838, оп. 2, спр. 1082.
2. Там само, спр. 1088.
3. Там само, спр. 1091.
4. Там само, спр. 1125.
5. Там само, спр. 1107.
6. Меншевики. Документи і матеріали 1903 - февраль 1917 гг. М., 1996. 408 с.
7. Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы: В 3-х т. - Т. 1. 1900-1907. - М., 1996. 960 с.
8. Партия "Союз 17 октября". Протоколы съездов, конференций и заседаний ЦК: В 2-х томах. Т. 1. Протоколы съездов и заседаний ЦК 1905-1907 гг. - М., 1996. 408 с.
9. Петрово-Соловово В. Союз 17 октября, его задачи и цели, его положение среди других политических партий. Речь В.Петрово-Соловово, произнесенная 30-го декабря 1905 года на общемъ собраніи Тамбовскаго отделения Союза. - М., 1906. 36 с.
10. Правые партии 1905-1917. Документы и материалы. Т. 1. 1905-1910. М., 1998. - 720 с.
11. Российские либералы: кадеты и октябристы. М., 1996. 304 с.
12. Сборникъ программъ политическихъ партій въ Россіи - Вып II. СПб., 1906. 72 с.

13. Спутник избирателя на 1906 годъ. – СПб., 1906. – 312 с.
14. Съезды и конференции конституционно-демократической партии: В 3 х томах. – Т.1. – М., 1997. – 744 с.
15. Бурмистрова Т.Ю., Гусакова В.С. Национальный вопрос в программах и тактике политических партий в России. 1905-1917 гг. – М., 1976. – 262 с.
16. Дякин В.С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX начало XX вв.). – СПб., 1998. – 1000 с.
17. Евсипов Г.А. Национальные вопросы на инородческих окраинах России. – СПб., 1908. – 130 с.
18. Журавлев В.В. Национальный вопрос в программах общероссийских политических партий начала XX века // История национальных политических партий. – М., 1997. – С.83-96.
19. Колесник В.Ф., Надтока О. М. Російська демократична інтелігенція та українське національне відродження (кінець XVIII – початок XX століття). – К., 2002. – 184 с.
20. Милоков П.П. Национальный вопрос (Происхождение национальности и национальные вопросы в России). – Прага, 1925. – 192 с.
21. Омелянчук И.В. Черпосотенное движение на территории Украины (1904-1914). – К., 2000. – 168 с.
22. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. – М., 1996. – 872 с.
23. Степанов С.А. Черная сотня в России 1905-1914 гг. – М., 1992. – 330 с.
24. Українське питання в Російській імперії та Радянському Союзі (XVIII – перша половина XX століття). – Дніпропетровськ, 1998. – 193 с.
25. Щербак П. Дискусії про шляхи розв'язання національного питання в Російській імперії на початку XX ст. // Історія України. – 2002. №16. – С.1-4.

The program claims of the Russian political parties in ryard of the national problem in 1905-1907 th are considered in this article. It was an impartant factor of the social progress of multinational Russia at the beginning of the XX th century. Several versions of the settlement of this problem was existed: from the whole denial of the nations originality of the cultural autonomy and the rights of the nations for their self determination.

Бабиц В.В.

ПОЛІТИКА ЕТНОЦИДУ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Розбудова демократичного суспільства в Україні неможлива без об'єктивного аналізу історичного минулого. Історія України потребує трансформації старих стереотипів світосприйняття, які нав'язувались їй колишньою радянською історіографією. Особливо виважених оцінок вимагають проблеми етнонаціонального розвитку України на різних історичних етапах. До теперішнього часу гострими й болочими для українського поліетнічного суспільства залишаються питання, пов'язані